

Pomogáts Béla

Erdélyi magyar, szász, román irodalmi kapcsolatok a két világháború között

Transzilvánista alapvetés

A két világháború közötti időszakban, különösen a húszas években kialakított erdélyi magyar-román és magyar szász irodalmi kapcsolatok arra az „erdélyi gondolatra” épültek, amely a trianoni szerződést követő új helyzetben széles körben határozta meg az erdélyi magyar értelmiség identitástudatát. Ez a gondolat nem alkotott szerves, összefüggő és tételesen kifejtett ideológiát, mindemellett alkalmas volt arra, hogy a váratlanul kisebbségi helyzetbe került erdélyi és kelet-magyarországi magyarság, amelynek létszáma még az uralomváltást követő tömeges elvándorlás („repatriálás”) után is messze meghaladta a másfélmilliós lélekszámot (nagyjából egymillió-nyolcszázeczerre volt tehető), érzelmi kötőerőt és közösségi összetartó erőt találjon benne, általa teremtesse meg magának az otthonosság érzését, támaszkodjék szülőföldjének történelmi hagyományaira, és keresse a kölcsönös kiengesztelődés és együttműködés lehetőségét Erdély két másik nemzetével.

Az erdélyi gondolat kialakulásában komoly szerepet játszottak az erdélyi történelem hagyományai. Az erdélyi magyar, román és szász értelmiség mindig különleges érdeklődéssel vizsgálta a múltat, az erdélyi történetírás mindig jelentékeny módon befolyásolta a magyar, a román és a szász nemzeti tudatot. Az erdélyi magyarság történelmi hagyományai között nem ritkán kapott hangot az erdélyi fejlődés sajátos jellegének és az erdélyi magyar politikai öncélúságnak a tudata. A transzilvánizmus ideológusai régi könyvekben és feljegyzésekben találták meg azt a történelmi örökséget, amelyre fel lehetett építeni az erdélyi magyar nemzetiségi öntudatot. Ennek az erdélyi öntudatnak a történelmi kialakulását és megnyilvánulási formáit kutatták a húszas évek erdélyi vagy erdélyi származású magyar történetírói, mint *Asztalos Miklós, Bíró Vencel, Buday Árpád, Gál Kelemen, Jancsó Benedek, Karácsonyi János, Kelemen Lajos, Krenner Miklós, Rass Károly és Veress Endre*. A biztos történelmi tudat kialakítása a nemzetiségi művelődés elsőrendű feladata volt, ezért az aprólékos kutatómunka mellett és előtt a szélesebb körben ható feldolgozások, összefoglalások kaptak kitüntetett szerepet. Az irodalmi élet intézményei, a napilapok és folyóiratok rendszeresen közöltek történelmi tanulmányokat és forrásszövegeket. A kolozsvári *Ellenzék* például a középkori Erdély kulturális életével és a román fejedelemségek magyar kapcsolataival foglalkozott, az *Erdélyi Helikon* A régi

Erdély címet viselő tanulmányorozata a fejedelmi és a császári korszakok történelmi intézményeit és nagy egyéniségeit mutatta be, Jancsó Benedek 1923-ban közreadott *Erdély története* című összefoglalása pedig a kisebbségi sorba szorult erdélyi magyarság történelmi tudatának kézikönyvszerű megalapozására törekedett.

A transzilvánista történelemfelfogást a legnagyobb publicisztikai hatékonysággal és művészi erővel *Kós Károly* 1929-ben Kolozsvárott közreadott *Erdély – Kultúrtörténeti vázlat* című népszerű munkája fejtette ki. Kós úgy ábrázolta Erdélyt, mint sajátos földrajzi, történelmi és kulturális egységet, amelynek népei: a magyarok, románok és szászok nemcsak „anyanemzeteikkel” tartottak fenn szoros kulturális rokonságot, hanem az együttélés több évszázados hagyományai folytán élénk művelődési kapcsolatba kerültek egymással is. A három erdélyi nép viszonylagos egysége hozta létre autonóm kulturális fejlődésük lehetőségeit. Ennek során a három erdélyi kultúra egymásra is állandó hatást gyakorolt: „... a különböző eredetű és különböző fajok lelkébe plántált, egymástól sok tekintetben élesen különböző kultúrákra a százados állandó együttvaló élet, érintkezés, közös sors, közös öröm és baj, közös lelki élményei is rányomták a maguk bélyegét, mely a fejedelmi korban a szellemi élet demokratikus kiszélesedése és népi megmélyülése korában válik immár feltűnően észrevehetővé.” A szerző Erdély politikai és művelődéstörténetében kísérte végig a fejlődést, a magyar, román és szász művelődés kölcsönhatását. A három erdélyi nép és a három erdélyi kultúra autonóm, egyszersmind egymásra ható fejlődésének bemutatása során nagyrészt ő határozta meg és fejezte ki a transzilvánisták történelemszemléletét.

A „történelmi Erdély” hagyományainak gondozásában és az erdélyi tudat kialakításában azonban a szépirodalom vállalta a legnagyobb feladatot. A transzilvánista irodalom jellegzetes műfaja volt a történelmi regény és elbeszélés: a Helikon írói sorra dolgozták fel Erdély történetének nagyobb eseményeit. Különösen a romantikus színekben tündöklő erdélyi középkor, az önálló fejedelemség másfél évszázada és az erdélyi reformkorszak gazdag világa igézte meg az elbeszélők képzeletét. Az erdélyi történelmi regény és elbeszélés a két világháború közötti korban a transzilvánista irodalom vezető műfajává vált. *Tabéry Géza*, *Kós Károly*, *gróf Bánffy Miklós*, *Makkai Sándor*, *Nyirő József* és *Gyallay Domokos* regényei sorra idézték fel Erdély történelmének nagy fordulatait és hőseit: *Budai Nagy Antalt*, *Dózsa Györgvöt*, *Bethlen Gábort*, *Kőrösi Csoma Sándort*, *Bolyai Jánost*, *Wesselényi Miklóst* és még másokat. A történelmi tárgyú szépirodalom széles körben tette ismertté az erdélyi magyar múlt kiemelkedő személyiségeit és eseményeit, valamint a transzilvánista ideológia eszményeit.

A hagyományok új életre keltése, a sajátos: toleranciára és szabadelvűségre alapozott erdélyi szellemiség erősítésének szándéka és a kulturális összefogás gondolata, pontosabban az a szándék és feltételezés, amelynek értelmében a kulturális, mindenképp az irodalmi kapcsolatok készíthetik elő az utat az erdélyi népek (távlatosabb módon: a közép-és dél-kelet-európai népek) összefogása előtt, nos, mindez igen kedvező körülményeket teremtett ahhoz, hogy Erdély magyar, szász és román írói a közös erdélyi történelmi és kulturális értékek jegyében, az erdélyi irodalmak termékeny kapcsolatainak építése révén, a közös erdélyi felelősség alapján találkozzanak egymással. A kapcsolatok létrehozásának ezt a stratégiáját a húszas évek második felében lényegében elfogadta az erdélyi szász szellemi élet, és kisebb mértékben az ottani román irodalom is.

A nemzeti megbékélés programja

A történelmi Erdély tapasztalatai és hagyományai nemzetiségi türelmet tanácsoltak, az együttélő népek testvériségének és művelődési kapcsolatainak eszméje a transzilván ideológia alapelvei közé tartozott. Kós Károly Erdélye meggyőző erővel mutatta be az együttélés kulturális hagyományait. Mellette mások is ezeket a hagyományokat elevenítették fel. „Erdélyt – állapította meg *Szentimrei Jenő* – nem lehet, nem szabad másként felfogni, mint népek és fajok keveredő medencéjének, (...) kicsiben egy egész nemzetközi társadalomnak.” A történetíró *Asztalos Miklós* pedig nyomatékosan utalt arra, hogy a kisebbségi történetírónak „keverékfajú társadalommal” kell számot vetnie, és e társadalmat történelmileg kialakult organizmus gyanánt célszerű vizsgálnia. Román részről a helikonisták munkásságát felmérő *Ion Chinezu* szólt elismeréssel a nemzetiségi összefogás transzilvánista eszméjéről, noha az erdélyi gondolatot nem egészen fogadta el. Az együttélés hagyománya parancsoló szükségsszerűségiékként írta elő az együttélő népek: románok, magyarok és németek megbékélését és összefogását. Ennek az összefogásnak útjában, igaz, komoly akadályok állottak: az erdélyi románok 1918 előtti és a magyarok 1918 utáni nemzetiségi sérelmei, a hivatalos politika rangjára emelt magyar és román nacionalizmus. Még progresszív körök sem bíztak különösebben abban, hogy a nemzetiségi megbékélés könnyűszerrel elérhető. Ezért különösen nagy szerep és felelősség hárult az erdélyi megértés szolgálatában a művelődési, közéletbbről irodalmi kapcsolatok gondozóira. Elsősorban nekik volt lehetőségük arra, hogy szembeforduljanak a nemzeti előítéletekkel és a nemzetiségi megbékélés érdekében fejték ki tevékenységüket.

Az erdélyi népek közeledését szolgálták a húszas évek több nyelven kiadott irodalmi és művelődési folyóiratai: az *Aurora* és a *Cultura*. Az *Aurora* kétnyelvű: román és magyar folyóirat Nagyváradon jelent meg 1922 decemberétől 1923 júniusáig. Alapítója *George Bacaloglu* ezredes, a „Societatea Cele Trei Criuri” elnöke volt. E társaság is jelentékeny szerepet vállalt a román-magyar megbékélés előmozdításában, 1922-es ankétján *Bernády György*, *Karácsonyi János*, *Ligeti Ernő* és *Tabéry Géza* képviselte a magyar szellemi életet. A társaság magyar tagozatának *Benedek Elek* lett az elnöke. „Az erdélyi román és magyar íróknak s művészeknek” – írta *Benedek Elek* az *Aurora* 1923. február 15-i számában – „egy egyesületben való tömörülése korszakalkotó esemény, s annak üdvös hatása nem marad el. Ez a lépés egészen az én szívem szerint történt.” A társaság gondozásában készült kétnyelvű folyóiratot *George A. Petre*, *Keresztury Sándor* és *Salamon László* szerkesztette. Az *Aurora*nak, sajnos, már csak rövidre szabott élete következte, nem sikerült szélesebb köröket mozgósítania.

A *Cultura* 1924 januárjában indult Kolozsvárott négy nyelven: magyarul, románul, németül és franciául. Főszerkesztője *Sextil Pucariu*, a kolozsvári Román Nyelvtudományi Intézet professzora volt, a magyar rovatot *Kristóf György*, a román *Lucian Blaga*, a németet *Oskar Netoliczka*, a brassói Honterus Gimnázium igazgatója, a franciát pedig *Yves Auger*, a kolozsvári egyetem francia professzora szerkesztette. A folyóirat programja a következőket állapította meg: „Folyóiratunk több román, magyar és német tudós és szépiró közötti megegyezés alapján jött létre, és az a hivatása, hogy összeköttetést teremtsen három legbelső lényegénél fogva különböző, de számos közös nemes érdek révén összekapcsolt etnikai tudat között. (...) Folyóiratunk mint az intellektuális kapcsolatok orgánuma arra törekszik, hogy hű képet adjon hazánk szellemi mozgalmairól, irodalmi, tudományos és művészi életéről. Távol tartva magunkat minden politikai befolyástól, bátrak vagyunk kimondani véleményünket, megőrizve ugyanakkor azt a tárgyilagosságot, amelyre az egymás iránti kölcsönös tisztelet kötelez.” A *Cultura*nak széles körű tudományos és irodalmi összefogást sikerült megszerveznie. Tanulmányokkal magyar részről *Buday Árpád*, *Karácsonyi János*, *Kós Károly*, *Kristóf György*, *Makkai Sándor*, *Roska Márton*, román részről *Nicolae Iorga*, *Joan Lupas*, *Sextil Pucariu*, *George Valsan*, német részről *Friedrich Teutsch*, *Oskar Netoliczka*, *Egon Hajek*, *Lutz Korodi* jelentkezett. Műfordításokkal pedig *Bitay Árpád*, *Kiss Ernő*, *Franyó Zoltán*, *Kádár Imre* és *Octavian Goga* szerepelt a többi között. A négynyelvű kolozsvári folyóirat csak néhány hónapig dolgozott, ám e rövid idő alatt is változatos eszközökkel szolgált a többségi és kisebbségi irodalmak tájékozódását, és széles körben népszerűsítette a kulturális megértés ügyét.

A legjobb erdélyi magyar írókat összegyűjtő és táborba szervező marosvécsi Helikon írói és folyóiratuk, az *Erdélyi Helikon* a kialakult irodalmi hagyományt támogatta, midőn a kulturális kapcsolatok kiépítéséhez fogott. Az 1926-ban rendezett első maroscsévi találkozó határozata is kimondta, hogy fejleszteni kell a magyar-román és a magyar-szász művelődési kapcsolatokat. E program jegyében kapott meghívást a vécsi várba *Emanoil Bucuța*, a román Pen-klub főtíkára és *Heinrich Zillich*, a brassói *Klingsor* című szász folyóirat szerkesztője. A Helikon írói nem politikai kompromisszumnak szánták az együttélő népek kulturális közeledését, őszintén hittek az erdélyi gondolat népeket összebékítő és irodalmakat közös munkára fogó erejében. „Nem lehet erdélyi magyar író az – hangoztatta a transzilvánizmus eszméjének egyik megalapozója, Kuncz Aladár –, aki ezekről a párhuzamos irodalmi mozgalmakról (román, szász) nem tud. Életünknek egymásra utaltsága hozza egymás közelébe ezt a három irodalmat, s lehetetlen kikerülni, hogy ezeknek egymásra hatása, egymással való bensőséges érintkezése ne legyen. Elodázhatatlan feladata az erdélyi magyar irodalomnak, hogy ezeket a szellemi érintkezéseket kimélyítse.” Erre a nemes feladatra vállalkoztak a „helikoni” irodalom képviselői, akik az „erdélyi gondolat” jegyében kísérelték meg a magyar-szász-román irodalmi szolidaritás létrehozását.

Magyar-szász kapcsolatok

A maroscsévi Helikon első éveiben szoros nézetazonosság és együttműködés alakult ki az erdélyi szász irodalmi élettel. A szász írók őszinte rokonszenvvel üdvözölték a transzilván eszméket, hiszen ők is ápolni kívánták a történeti Erdély szabadelvű hagyományait. Mint letelepedése óta kisebbségben élő nép, az erdélyi szászok jó politikai érzékkel védelmezték anyanyelvi és kulturális jogait, történelmileg kialakult jellegét. A dualista Magyarországon magyarosító politikát hirdető kormányok ellenfele volt, az 1918-as összeomlás után viszont óvatos politikai realizmust tanúsított, és az erdélyi nemzetiségek közül elsőnek illeszkedett be az új román állam kereteibe. Az erdélyi szászok közvetlenül a román hadsereg erdélyi inváziója után: 1919. január 8-án a Medgyesen tartott nemzetgyűlésen, némi vita után, kimondták, hogy elismerik a román főhatóságot, a bánáti svábok pedig, a rövid életű, francia patronátus alatt létrejött Bánáti Köztársaság bukása után 1919. augusztus 14-én határoztak úgy, hogy elfogadják a nagyromán államot. A hivatalos nagyromán nacionalizmussal szemben azonban mindkét német népcsoport önvédelemre szorult, és a hathatósabb védekezés lehetőségét ismerte fel a magyar nemzetiséggel való összefogásban. (A magyar és német nemzetiség tekintélyes erőit jelentett, az 1930-as népszámlálás adatai szerint

együttesen Erdély lakosságának 34, 23 %-át adták.) Az összefogás eszméje a húszas években még annak ellenére is sikereket ért el, hogy a szász közéletben már ekkor is léptek fel mozgalmak, amelyek inkább az elkülönülést hangoztatták. Az 1927-es romániai parlamenti választásokon, midőn az erdélyi Magyar Párt *Hans Otto Roth* német nemzetiségi pártjával koalícióban lépett fel, nyolc képviselőt és egy szenátort tudott bejuttatni a bukaresti parlamentbe. Ez volt a Magyar Párt egyik legnagyobb választási sikere.

A helikoni írók és a szász irodalom között korán kialakult az összeköttetés. Különösen *Áprily Lajos*, *Kós Károly*, *Berde Mária* és *Molter Károly* szorgalmazta a szászokkal való összefogást. Berde és Molter mint német szakos tanár jól ismerte az erdélyi német irodalmat, Áprily még Brassóban kötött ismeretséget *Otto Folberth*tel, Kós pedig személyes barátságot tarott fenn *Adolf Meschendörfer*rel és *Ernst Jekelius*szal, az erdélyi szász irodalom neves képviselőivel. Így került sor arra, hogy a maroscsévi találkozók rendszeresen megjelenjék *Heinrich Zillich* és *Otto Maurer* író. 1928 júliusában Nagygyedén találkoztak a két irodalom képviselői, novemberben Kolozsvárott rendeztek *Zillich*, *Folberth*, *Hermann Kloess*, *Egon Hajek*, *Meschendörfer* és *Erwin Wittstock* részvételével szász irodalmi estet, majd 1929 szeptemberében Brassóban magyar estet, amelyen *Bánffy Miklós*, *Berde Mária*, *Bartalis János*, *Finta Zoltán*, *Kacsó Sándor*, *Kádár Imre*, *Molter Károly* és *Szombati-Szabó István* tartott felolvasást. Ezeken a találkozókön a szászok is elfogadták a transzilvánista gondolatot.

1928-ban az Erdélyi Helikon megindulását *Otto Folberth* a következő szavakkal köszöntötte: „A mi művészetünk formája a nyelv, s az erdélyi nyelvek alapjukban különböznek egymástól. De éppen ennyire igaz, hogy egész természet-élményük, legfontosabb történelmi tapasztalataink s mai sorsunk közös élménye ugyanabból a forrásból fakad. A sorsközösségből fakadó belső érdekek láncza az, ami bennünket a mélyben összekapcsol. „Ugyancsak *Folberth* írta azt a szép tanulmányt, amely a *Klingsor* 1929-es magyar számát vezette be, s amely az erdélyi öntudat, az egymásra utalt népek szövetsége mellett tett hitvallást. (*Die drei Durchbrücke, Eine Vision der siebenbürgischen Landschaft*, a *Klingsor* c. brassói folyóirat 1929-es évfolyamában.) *Zillich*, *Wittstock*, *Kloess*, *Hajek*, *Meschendörfer* és *Bernhard Capesius* is gyakran fejezte ki versben és prózában a transzilván eszményeket.

Rendszeressé váltak a kölcsönös fordítások és bemutatások is. 1926-ban a *Pásztortűz* szász számában *Hajek*, *Capesius*, *Zillich*, *Meschendörfer*, *Kloess* és *Folberth* verse, *Capesius* és *Zillich* elbeszélése, *Hans Wüthr*, *Friedrich Müller-Langenthal* és *Karl Kurt Klein* tanulmánya szerepelt. 1928-ban ugyancsak a *Pásztortűz* és az *Ellenzék* adott közre ünnepi számot a szász irodalom alkotásaiból. A *Pásztortűz*ben *Capesius* és *Folberth* versei, *Wittstock* és *Zillich* novellái, az *Ellenzék*ben *Folberth*, *Kloess*, *Hajek*, *Meschendörfer* és *Zillich*

versei és elbeszélései jelentek meg. 1931-ben az Erdélyi Helikonban Zillich verse (Kosztolányi Dezső fordításában), Wittstock elbeszélése, Folberth, Ernst Jekelius és *Misch Orend* tanulmánya kapott helyet.

Viszonzásul a Klingsor 1926-ban és 1929-ben adott közre magyar számot, e számok *Gyallay Domokos*, Molter Károly, *Kacsó Sándor* és *Székely Jenő* novelláját, Áprily Lajos, Bartalis János és *Reményik Sándor* verseit, *Rajka László* tanulmányát, valamint Zillich és Folberth beszámolóit közölték. A beszámolók az erdélyi magyar folyóiratokat: a *Pásztortűz*-t, az *Erdélyi Irodalmi Szemlét*, az *Erdélyi Helikont* és a *Korunkat* mutatták be a német olvasónak. Az irodalmi közeledést szolgálta, hogy az Erdélyi Helikon rendszeresen tolmácsolta, illetve ismertette a szász írók műveit, és a Szépművészek Céh 1933-ban Kós Károly fordításában *Corona* címmel közreadta Meschendörfer brassói regényét (*Die Stadt im Osten*). A szász regény megjelenését követő eszmecsere az összefogás eszméjét igazolta, a regény transzilvánista mondanivalóját domborította ki.

A magyar és szász irodalom együttműködése lendületesen kezdődött, a harmincas évek közepén mégis véget ért. A szász szellemi élet vezető gárdája, maga Meschendörfer és Zillich is, valamint a *Klingsor* című folyóirat a német „völkisch” eszmék vonzásába került. Az erdélyi vagy romániai népek összefogása helyett a Harmadik Birodalom felé tájékozódtak, s hamarosan felmondták a kisebbségi szolidaritást. 1933-ban Molter Károly elítélő hangon szólt a Németországban bevezetett barbár intézkedésekről, s rokonszenvvel beszélt a német kultúra antifasiszta képviselőiről. Zillich visszautasította Molter állásfoglalását, az *Erdélyi Helikon* és a *Klingsor* között éles vita kezdődött, a szakítás rövidesen elkerülhetlenné vált. A vita a helikonisták őszinte demokratizmusát bizonyította: Molter Károly, Kós Károly és *Tavaszy Sándor* az emberi méltóságot és a humanista szellemet védelmezték, élesen határolták el a fasiszta fajelmélettől és kultúraellenességtől az erdélyi gondolatot.

Az erdélyi szászok nagynémet orientációja később végzetesnek bizonyult. A második világháború végén a Romániába bevonuló szovjet csapatok a német lakosság egy részét elhurcolták, s a Gulág táboraiból igen kevesen tértek haza. A szász népcsoport egy másik része a kivonuló német hadsereggel elmenekült. Csak az ötvenes évek közepére állt helyre nagyjából az erdélyi német élet folytonossága, jöttek létre az első kulturális intézmények. A hetvenes évektől kezdve viszont megindult a németek nagyarányú áttelepülése a Szövetségi Köztársaságba: a bukaresti kormány minden egyes áttelepülőért komoly fejpénzt kapott. Az erdélyi szászok lélekszáma így nagyjából a korábrinak negyedére, ötödére csökkent, és ez igen károsan hatott az erdélyi gazdasági és kulturális életre is. Az elnéptelenedett szász városokba és falvakba a Kárpátokon túlról költözött be román és cigány lakosság, a hírneves középkori

épületek pusztulni kezdtek, vagy már el is pusztultak. Az erdélyi németek nyolc évszázados történelme drámai módon zárult le, és mindez nagyban sújtotta az ott élő magyarságot is, amely így hagyományos társnemzete nélkül maradt.

Magyar-román kapcsolatok

Igen nagy hagyományai voltak az erdélyi magyar-román kulturális összeköttetések is: *Greguss Ágost* és *Iosif Vulcan*, majd *Ady Endre* és *Octavian Goga*, valamint *Emil Isac* kapcsolatai már az 1918 utáni együttműködési próbálkozásokat készítették elő. Magyar részről *Benedek Elek* szolgálta eredményesen a közeledés ügyét: több munkájában is megértő szeretettel emlékezett meg az erdélyi románok törekvéseiről. Önéletrajza: az *Édes anyaföldem* (1920) tanúsította, hogy milyen őszinte jóakarattal munkálkodott a magyar-román kapcsolatok gondozásán. *Nyílt levél egy román ifjúhoz* című írásában a nemzetiségi megbékélés nemes eszméje mellett tett hitet. A két szomszédos nemzet közeledését szolgálta Veress Endre történetíró munkássága, amely nagy elismerést váltott ki a román tudományos életben. A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság is rendszeres szervező munkával ápolta a művelődési kapcsolatokat. A magyar-román együttműködés szolgálata hatotta át *Bitay Árpád* kiterjedt munkásságát. A kolozsvári katolikus leánygimnázium, majd a gyulafehérvári katolikus teológiai akadémia román nyelv- és irodalomtanáraként foglalkozott a két nép kulturális és történelmi kapcsolataival. 1922-ben jelentette meg úttörő munkáját, *A román irodalomtörténet összefoglaló áttekintését*, amely nemcsak beható tárgyismeretről tett tanúságot, hanem a román-magyar irodalmi kölcsönhatások kutatásában is ösztönző eredményeket hozott. 1925-től 1937-ben bekövetkezett haláláig rendszeresen előadásokat tartott. *Nicolae Iorga* Väleni de Munfében működő szabadegyetemén, amely a fiatal román és nemzetiségi értelmiség állandó találkozóhelye volt. Román irodalmi lapok: az *Adevarul Literar si Artistic*, a *Neamul Romanesc Literar*, az *Universul Literar* fórumán ismertette a klasszikus és az erdélyi magyar irodalom nagy egyéniségeit. A két nép művelődésének kapcsolatait kutatva *Széchenyi István* munkásságának román visszhangjával, a XVI. - XVII. századi erdélyi magyar történelmi források román vonatkozásaival, *Eminescu* és az erdélyi katolicizmus viszonyával foglalkozott. A román tudományos élet kivételes megbecsüléssel adózott munkásságának, különösen Iorga érzett őszinte barátságot a magyar tudós iránt.

Bitay Árpád mellett mások is rendszeres kutatómunkával derítették fel a román-magyar művelődési kapcsolatok történetét. *Kristóf György*, a kolozs-

vári tudományegyetem pozitívista szellemben dolgozó professzora 1925-ben Jókai Mórról adott ki román nyelvű monográfiát, 1929-ben a romániai magyar irodalom első évtizedének eredményeit összegezte *Zece ani de literatură maghiară în România*, 1934-ben pedig a magyar nyelv és irodalom történetét dolgozta fel *Istoria limbii și literaturii maghiare* című románul megjelent könyveiben. György Lajos, a Pásztortűz szerkesztője, aki ugyancsak a pozitívista irodalomtörténetírás híve volt, *Magyar elemek a román irodalomban* (1924) című könyvében gyűjtötte össze a jelentékeny adatokat. Az irodalmi és nyelvi kölcsönhatások körében folytatott kutatómunkát Kántor Lajos, Veégh Sándor, Józsa János, Orbán László, Blédy Géza és Rajka László is.

A román tudományos élet körében Nicolae Iorga, a népszerű történettudós és államférfi figyelt fel a két együttélő nép történeti kapcsolataira. Iorga több alkalommal is kiállt a nemzetiségi jogok és a román-magyar megbékélés mellett. Szabadegyetemén, Văleni de Munțiében teret adott a magyar kultúra megismertetésének. 1922-ben *Romani și slavi, Romani și unguri* című előadásában a délkelet-európai népek megértésének fontosságát hangsúlyozta. 1924-ben, midőn az Erdélyi Múzeum Egyesület és az Erdélyi Irodalmi Társaság elküldte képviselőit a Román Kultúrliga succavai kongresszusára, a magyar kisebbség jogainak tiszteletben tartása mellett nyilatkozott. 1925-ben pedig, midőn a nagyváradi Magyar Színház Bitay Árpád fordításában bemutatta *Apáról fiúra* című darabját, az „irodalmi testvériesülésről” beszélt. „Örülök – jelentette ki –, hogy így segíthetek a két nép között bizonyos megértést teremteni. Ha ez a két nép régebben megérthette volna egymást, megváltoztathatta volna a világ ezen részének sorsát. Népeink annyira egybetartoznak, hogy lelkeinknek is egymásra kell találniuk.”

A román szellemi élet más képviselői is sürgették a román és magyar művelődés közeledését. Emil Isac, korábban a *Nyugat*, a *Huszdik Század* és az *Estendö* munkatársa őszinte hittel és jóakarattal kezdeményezte már a húszas évek elején a román-magyar kulturális összefogást. Az *Idea Europeana* című bukaresti folyóiratban a nemzetiségi művelődés jogát hangsúlyozva „a román demokrácia vallomását” fejezte ki. A kolozsvári *Napkelet* hasábjain pedig a kultúrák egyenjogúságának eszméjét fejtegette: „Önök itt magyarok, akiknek a román államhoz való tartozása is abban nyilvánul, hogy itt saját nemzeti kultúrájukat fogják fejleszteni.” Ehhez az állásfoglaláshoz csatlakozott ugyancsak a *Napkelet*ben az *Idea Europeana* neves szerkesztője, Motu Rădulescu professzor is. Avram P. Todor Iorga szabadegyetemén tartott előadásokat a magyar irodalomról, G. Bogdan-Duica egyetemi tanár 1922-ben a *Patria* című lapban írt Petőfi Sándor költészetének jelentőségéről, Josip Popovici egyetemi tanár önálló könyvet írt ugyancsak Petőfiről, Ion Minulescu költő 1924-ben hivatalos minőségben volt jelen az érmezsenti

Ady -ünnepségen, Octavian Goga pedig szinte rendszeres kapcsolatokat tartott fenn a romániai magyar irodalmi élet képviselőivel.

Az irodalmi együttműködés fejlesztésében alapvető szerep jutott annak a műfordítás-irodalomnak, amely mindkét részről bontakozni kezdett 1918 után. Először néhány irodalomtörténeti fontosságú antológia mutatta be magyarul a román költészetet: 1922-ben Keresztury Sándor *Új román költők*, 1924-ben *Fekete Tivadar: Szerelmes kert*, 1925-ben *Kiss Piroska: Átültetett virágok*, 1928-ban Bitay Árpád *Műfordítások román költőkből* és Gáldi (Göbl) László: *Műfordítások*, 1930-ban Fekete Tivadar *Klasszikus kert* című könyvei. Sorra jelentek meg *Al. Vlahuța, Vasile Alecsandri, Panait Istrati, Aron Cotru* és Octavian Goga kötetei, 1934-ben pedig *Kibédi Sándor* fordításában Eminescu összes versei. Az erdélyi magyar folyóiratok önként vállalt feladat gyanánt tolmácsolták a román irodalmat, az *Erdélyi Irodalmi Szemle* rendszeresen ismertette a román társadalomtudományi kutatásokat. A kolozsvári magyar színház *Eftimiu: Prometheus, Caragiale: Elveszett levél, Mihai Șorbul: Vörös szenvedély, Valjen Vasilescu: Nem zörög a haraszt, Lucian Blaga Zamolxe és Constantin Rinletz: A hercegnő fürdője* című szindarabját játszotta *Janovics Jenő, Kádár Imre* és *E. Negruțiu* fordításában a húszas évek elején.

Román részről igyekeztek viszonzni ezeket a fordításokat. 1922-ben Nagyváradon jelent meg *Justin Ilieșiu: Laura* című antológiája huszonnégy magyar költő hatvannégy versével, 1928-ban pedig *Liviu Rebreanu* előszavával *Ion Lupu* szerkesztésében a *Povestitori unguri ardeleni* című válogatás, a „Cartea Vremii” nevű sorozatban, az erdélyi magyar elbeszélők műveiből. Az idők során Áprily Lajos, Bartalis János, *Bárd Oszkár*, Reményik Sándor és Szombati-Szabó István versei, Benedek Elek, *Kovács Dezső, Ligeti Ernő, Tabéry Géza* és Tamási Áron novellái jelentek meg román folyóiratokban, valamint *Nyirő József: Isten igájában* című regényének folytatásos közlésére került sor a *Boaba de Grău* című lapban. 1935-ben adta közre Octavian Goga *Madách: Az ember tragédiájának klasszikus értékű fordítását, a Tragedia Omului*t. Több román folyóirat: a *Cele trei Crisuri*, a *Gândirea*, a *Romania Literară*, a *Familia* és a *Gand Romanesc* foglalkozott alkalmanként a kisebbségi magyar irodalom helyzetével és eredményeivel.

Az első években sokat fejlődtek a személyes jellegű irodalmi kapcsolatok is. A Helikon írói 1928. május 12-én Bukarestben tartottak előadást, amelyen *Bánffy Miklós, Bartalis János, Kádár Imre, Olosz Lajos* és *Tabéry Géza*, valamint *Liviu Rebreanu* és *Nichifor Crainic* szerepelt. Bánffy Miklós bevezetőjében az együttműködés mellett nyilatkozott: „Úgy vélem, ebben a szerény írócsoportban általános érvényű eszmény lakozik, s talán egy jelentős tünet is: arra való törekvés, hogy ne azt keressük magunkban, ami megkülönböztetést, meghasonlást, gyűlöletet kelthet, hanem azt, ami egyesít,

ami összeköt és egymásban lel támaszt az önmagáért való művészetre való törekvésben, megteremtteni az együttműködés összhangját.” A közeledés ügyét szolgálta az az eszmecsere is, amely 1928-ban folyt a román Pen-klub és az erdélyi magyar írók kapcsolatáról: Nichifor Crainic tett javaslatot arra, hogy a kisebbségi írókat vonják be a román Pen munkájába. Zillich a szász, Kuncz a magyar írók válaszát tolmácsolta: örömmel fogadták a közeledést, de arra kérték a román írótaarsaikat, hogy foglaljanak állást a kisebbségi jogok érdekében. Crainic válasza, majd Krenner Miklós felszólalása viszont olyan szövetkezést sürgetett, amely nem függ politikai feltételektől. Ez a javaslat azután általános helyeslésre talált, s 1932-ben Bánffy Miklós elnökletével, *Berde Mária*, Kádár Imre, *Makkai Sándor* és *Dsida Jenő* vezető szerepével Kolozsvárott létrejött a romániai Pen-klub magyar tagozata. E szövetség sajnos nem lett hosszú életű. Ahogy a fasizmus Kelet-Közép-Európában és Romániában megerősödött, az alakuló kapcsolatok felbomlottak. A Helikon eszményei mégis nyomot hagytak a román irodalmi életen: a fiatal nemzedéket tömörítő *Abecedar* című folyóirat erősen rokonszenvezett a transzilvánista idealokkal. A személyes kapcsolatok is megmaradtak a magyar és román írók között.

A két irodalom közeledése eredményezte, hogy az Erdélyi Helikon lapjain megnövekedett a román irodalom fordításának és ismertetésének szerepe. A folyóirat olyan román költőket és írókat mutatott be fordítások és tanulmányok révén, mint *Vasile Alecsandri*, *Mihai Eminescu*, Ion Luca Caragiale, *Ion Creangă*, Emil Isac, *Tudor Arghezi*, *George Bacovia*, Ion Barbu, Lucian Blaga, Ion Minulescu, Octavian Goga, *Ion Pillat*, *Mihai Beniuc* és *Zaharia Stancu*. A fordítások alatt Dsida Jenő, Kádár Imre, *Kiss Jenő*, *Szemlér Ferenc*, *Bardócz Árpád* és *Fekete Tivadar* neve volt olvasható. Az *Erdélyi Helikon* adott teret *József Attila* román fordításainak. A költő 1934-ben *Zaharia Stancu*, *Elena Farago*, *Mihai Codreanu* és Nichifor Crainic egy-egy versének átültetésével jelentkezett. (*Aron Cotru*, *Ion Vinea*, *Ilarie Voronca* és *David Densusianu* verseit a *Korunk* számára fordította le.) A román irodalomban való tájékozódást segítette a rendszeres folyóiratszemle is, amelynek során *Szemlér Ferenc*, *Szabó István* és *Szabédi László* hívta fel a figyelmet a román irodalmi élet fejleményeire. Az Erdélyi Szépművészeti Céh kiadásában jelent meg 1932-ben Kádár Imre román népballadaválogatása, *A havas balladái*, majd 1934-ben ugyancsak Kádár Imre fordításában és *Bánffy Miklós* bevezetőjével öt román színdarab: Caragiale *Az elveszett levél*, Goga *Manole mester*, Eftimiu *Prometheus*, Minulescu *A szerelmes próbabábu* és *Sadoveanu: A mótely* című művei.

A román szellemi élet is figyelemmel kíséri az erdélyi magyar irodalmat. A fővárosi irodalmi lapokban Ion Chinezú és *Mihail Sebastian* ismertette a Helikon íróinak munkásságát, az 1935-ös bukaresti könyvhéten sikerrel

szerepelt az Erdélyi Szépmíves Céh. Különösen *Corneliu Codarcea* és *Ion Chinezu* támogatta a romániai magyar irodalom ügyét. Codarcea baráti kapcsolatban állott *Kuncz Aladárral* és *Áprily Lajossal*, Chinezu pedig 1930-ban jelentette meg Kolozsvárott *Aspecte din literatura maghiară ardeleana* című könyvét, amely az erdélyi magyar irodalom fejlődését és eredményeit mutatta be. Azóta is ez az egyetlen irodalomtörténeti összefoglalás, amely az erdélyi magyar irodalmat a román olvasóközönség számára világítja meg. E vállalkozások azt célozták, hogy a magyar és román kultúra kölcsönösen megismerje egymás értékeit és törekvéseit.

A kölcsönös igyekezetet mégsem kísérte igazi és tartós siker: a harmincas évekre a román politikai és szellemi életben éles jobboldali fordulat ment végbe, elhatalmasodott a nacionalista türelmetlenség és a kisebbségellenes gyűlölet. Sajnos, számos kiváló, korábban magyarbarátnak számító író esetében is. Az erdélyi magyar-román irodalmi közeledés és összefogás eszméje ezért akkor is inkább szép álmom maradt, amely kevéssé képes gyengíteni a türelmetlen nacionalizmus erejét.

Politika és kultúra

A három erdélyi nemzet irodalmi kapcsolatainak megszervezésére irányuló jószándékok, sajnos, több alkalommal is elbuktak a kedvezőtlen körülmények között. (A húszas évek „helikonista” kísérletei után ugyanez történt 1935-ben a *Familia* című nagyváradi román folyóirat magyar-román írótalálkozót szorgalmazó erőfeszítéseivel, majd 1990-ben Budapesten rendezett értelmiségi „kerekasztal” törekvéseivel: mindkét esetben a román nacionalista politika akadályozta meg a két szomszédos nemzet írástudóinak párbeszédét, 1935-ben azzal, hogy Babits Mihálytól megtagadták a beutazási vízumot, 1990-ben pedig a marosvásárhelyi magyarellenés pogrom véres kiobbantásával.)

A nemzetek közötti kapcsolatok alakításának ugyanis két stratégiája lehetséges - legalábbis ezt tanúsítja az elmúlt évtizedek európai történelme. Az első és kedvező eset az, ha a politikai vezetőkben, a kormányokban megvan az a kompromisszumkészség, amelyet a kapcsolatok szervezése megkövetel, kivált akkor, ha először a kölcsönös bizalmatlanságot, a történelmileg kialakult érzelmi ellentétet kell eloszlatni. Az ilyen módon megnyilvánuló politikai akarat érvényesülését, eredményességét azután a kultúra képviselőinek kell felerősíteniük. Ez történt például a második világháború után a német-francia történelmi megegyezés medrében, minthogy a két, egymással hagyományosan szembenálló, egymás ellen a huszadik században két véres háborút vívó nemzet felismerte a kölcsönös megbékélés, a gazdasági, politikai és kulturális együttműködés előnyeit, sőt szükségességét.

A második esetben lényegében komolyabb politikai támogatás nélkül, pusztán a kulturális élet munkásai: írók, művészek, tudósok keresik a kölcsönös kiengesztelődés és együttműködés lehetőségeit. Az irodalom, a művészet, a tudomány ilyenkor általában a kulturális „híd” szerepét próbálja betölteni, ennek a „hídnek” a felépítését és biztonságát azonban nem szavatolja politikai akarat. Igazából ilyen természetűek voltak a huszadik századi, különösen a Trianon utáni magyar-román kapcsolatfelvétel, ismerkedés és párbeszéd kísérletei. Szép eredményeket, időnként még szebb reményeket termett ez a kapcsolatfelvétel is, mindazonáltal adatszerűen ki lehet mutatni, hogy a politikai bizalmatlanság, a nacionalista türelmetlenség mindig tönkretette vagy legalábbis megrontotta ezeket az eredményeket és reményeket. Mára tulajdonképpen nyilvánvalóvá vált, hogy pusztán a kultúra képviselői, még a legjobb szándékok birtokában is, a politikai akarat, a politikusok kompromisszumkésztsége nélkül nem tudják elérni az oly áhított magyar-román történelmi megbékélést és kiegyezést.

Mindez persze kevésbé vigasztaló. A kulturális közeledés kísérleteiről, a mindig új erőfeszítésekről, a párbeszéd készségről, meggyőződésem szerint mégsem szabad lemondani. A magyar-román megbékélés és kiegyezés ügye a közép-európai régió egyik legfontosabb stratégiai, mondhatnám így is: geopolitikai érdeke, sőt európai érdek, amelynek az európai egységet és stabilitást kellene szolgálnia. Az írók, a művészek, a tudósok ezért nem is teshetnek egyebet, minthogy továbbra is keresik a találkozást, a párbeszéd lehetőségét. Igyekezetünket egyszer talán majd igazolni fogja a történelem.